

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2008-04-21

UDK 904:72(497.4Razvanje)

KOSOVA GOMILA V RAZVANJU IN VPRAŠANJE OBSTOJA MOT NA SLOVENSKEM OZEMLJU

Katarina PREDOVNIK

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
e-mail: katja.predovnik@ff.uni-lj.si

IZVLEČEK

Avtorica predstavlja najdišče Kosova gomila v Razvanju pri Mariboru, ki arheološko še ni bilo raziskano. Analizira poznosrednjeveške drobne najdbe, ki so bile pridobljene ob gradbenih posegih v 19. stoletju. Najdišče v nasprotju z uveljavljenim mnenjem, da gre za prazgodovinsko grobno gomilo, opredeli kot srednjeveško utrdbo tipa mota. Arheološko interpretacijo poveže s podatki iz pisnih virov in Kosovo gomilo interpretira kot ostanek enega od dveh dvorov, ki ju v Razvanju omenjajo okoli leta 1100. V članku so poleg tega sumarno predstavljene dosedanje raziskave mot in sorodnih najdišč v Sloveniji.

Ključne besede: Razvanje, Kosova gomila, mote, srednjeveška najdišča z jarki in nasipi, srednjeveške drobne najdbe

KOSOVA GOMILA A RAZVANJE E LA QUESTIONE DELL'ESISTENZA DELLE MOTTE SUL TERRITORIO SLOVENO

SINTESI

L'autrice presenta il sito archeologico Kosova gomila a Razvanje vicino Maribor che archeologicamente non è stato ancora esplorato. Analizza piccoli reperti archeologici dell'alto medioevo i quali sono stati ritrovati durante gli scavi di costruzione nel 19. Secolo. Il sito archeologico è definito dall'autrice come fortezza medievale del tipo motta, al contrario del parere affermato che lo definisce come tomba preistorica. L'autrice collega l'interpretazione archeologica con i dati da fonti scritte e interpreta la "Kosova gomila" come il resto di due fortezze che vengono menzionate a Razvanje nell'anno 1100. Nell'articolo si menzionano ricerche di motte e siti archeologici simili.

Parole chiave: Razvanje, Kosova gomila, motte, siti archeologici medievali con buche e argini, piccoli reperti archeologici medievali

UVOD

V naselju Razvanje pri Mariboru stoji na parc. št. 25/1 in 25/2, k.o. Razvanje umetno oblikovana vzpetina, imenovana Kosova, nekoč tudi Žunkova gomila (sl. 1). Postavljena je na blago proti vzhodu padajočem zemljišču na levem bregu Razvanjskega potoka na ravnici ob vznožju Pohorja. Gomila je visoka približno 5 metrov, njen premer znaša okoli 55 metrov. Ima izravnan vrh in je zasajena s sadnim drevjem, na južni strani pa je delno poškodovana, saj je vanjo vkopan gospodarski objekt. Obdaja jo 6–8 metrov širok jarek, ki je zasut in je opazen le še kot plitva depresija v tleh. Zelo verjetno je bil jarek prvotno sklenjen, vendar je danes njegov potek mestoma nezaznaven. Velikost objekta je impresivna; jarek je vrisan celo na temeljnem topografskem načrtu 1:5000 (TTN 5, list I2722). Najdišče je v slovenski arheologiji poznano kot domnevna prazgodovinska gomila, ki je pripadala gomilnemu grobišču med Razvanjem in Pivolo (Teržan, 1990, 329–330).

Kot poroča Alfons Müllner (1878), je leta 1876 ali nekaj let pred tem takratni posestnik, gostilničar Kos iz Razvanja, v gomilo napravil vkop za klet. Gomila je bila tedaj precej višja kot danes, saj naj bi bila visoka 10–12

metrov, njen obseg pa naj bi znašal 200 metrov. Pri izkopu so v globini, ki je ustrezala pohodnemu nivoju okoliškega zemljišča, naleteli na večjo količino lomljenec. Kamnita struktura je bila ohranjena do višine enega metra, nadaljevala pa se je v notranjost gomile, zunaj območja gradbenega izkopa. Pod kamni so v širini 2 metrov opazili 20 centimetrov debelo plast mastne črne prsti, v kateri so našli ožgane kosti, številne odlomke prostoročno oblikovanega lončenega posodja, glinene "kroglice in cevke", rob ustja posode iz zelo tankega stekla, bronast čep točilne pipe ter več predmetov iz železa in svinca. Nekatero od navedenih najdb hrani Prirodoslovni muzej na Dunaju (NHMW).¹ Leta 1970 jih je objavil Stanko Pahič in jih opredelil kot srednjeveške (Pahič, 1970, 204, T. 2).

Po gradbenih posegih ob postavitvi kleti se je uničevanje tako imenovane Kosove gomile nadaljevalo. Leta 1912 je P. Schlosser v svojem opisu² navedel, da ima obseg 210 metrov in je visoka 5 metrov (Pahič, 1970, 202, 242, op. 332). Gomilo so torej radikalno znižali in vrh izravnali. Bržkone so ob tem tudi zasuli obodni jarek, je pa seveda mogoče, da je bil jarek izravnani že prej, saj ga Müllner v svojem poročilu ne omenja.

Sl. 1: Kosova gomila v Razvanju (foto: D. Grosman).

Fig. 1: The Kos mound in Razvanje (photo: D. Grosman).

1 Najdbe od leta 1879 hrani Prazgodovinska zbirka Prirodoslovnega muzeja na Dunaju (NHMW) pod oznako najdišča Rosswein, Steiermark. Predmeti so označeni z inventarnimi številkami 3912 do 3927. 3. decembra 2007 sem si najdbe sama ogledala in obenem tudi popravila risbe in opise, ki jih objavlja Pahič (1970, T. 2). Na tem mestu se zahvaljujem direktorju Prazgodovinske zbirke NHMW dr. Antonu Kernu in njegovim sodelavcem za prijazno pomoč pa tudi za dovoljenje za ponovno objavo najdb.

2 Rokopis z naslovom Die Tumuli von Rosswein hrani Deželni muzej Joanneum v Gradcu.

KATALOG NAJDB³

1. Nož s trnastim nasadilom, frag. Železo, kovano. Ohr. dl. 13,2 cm, najv. šir. 1,8 cm. NHMW, inv. št. 3914 (sl. 2: 1).

2. Nož s trnastim nasadilom, frag. Železo, kovano. Ohr. dl. 11,2 cm, najv. šir. 2,0 cm. NHMW, inv. št. 3914 (sl. 2: 2).

3. Nož s trnastim nasadilom, frag., z močno odebeljenim prehodom v ročaj in pravokotno zakrivljenim zaključkom nasadila. Železo, kovano. Ohr. dl. 12,2 cm, najv. šir. 2,2 cm. NHMW, inv. št. 3914 (sl. 2: 3).

4. Rezilo noža, frag. Železo, kovano. Ohr. dl. 15,8 cm, najv. šir. 2,2 cm. NHMW, inv. št. 3913 (sl. 2: 4).

5. Nož z jezičastim nasadilom, frag., z dvema ohr. luknjama za zakovici; v eni je še ohr. kovica iz bakrove zlitine. Železo, bakrova zlitina, kovano. Ohr. dl. 12,2 cm, najv. šir. 1,3 cm. NHMW, inv. št. 3913 (sl. 2: 5).

6. Nož z jezičastim nasadilom, frag., z dvema ohr. luknjama za zakovici. Železo, kovano. Ohr. dl. 10,0 cm, najv. šir. 1,55 cm. NHMW, inv. št. 3913 (sl. 2: 6).

7. Nož z jezičastim nasadilom in nekoliko odebeljenim prehodom v ročaj. V nasadilu so tri luknjice za zakovice. Železo, kovano. Dl. 20,3 cm, najv. šir. 1,6 cm. NHMW, inv. št. 3913 (sl. 2: 7).

8. Nož z jezičastim nasadilom, frag., z dvema ohr. luknjama za zakovici. Železo, kovano. Ohr. dl. 17,9 cm, najv. šir. 1,8 cm. NHMW, inv. št. 3913 (sl. 2: 8).

9. Nož z jezičastim nasadilom, ki je na eni strani poglobljeno. V njem so tri prazne luknjice in dve prikovični kovici. Železo, kovano. Dl. 38,5 cm, najv. šir. 2,9 cm. NHMW, inv. št. 3912 (sl. 2: 9).

10. Ključ, frag., z romboidno glavo in enostavno, ukrivljeno brado. Železo, kovano. Dl. 8,4 cm, ohr. šir. glave 2,7 cm, ohr. viš. brade 2,3 cm. NHMW, inv. št. 3924 (sl. 2: 10).

11. Ključ s trirogeljno glavo in enostavno, ukrivljeno brado. Železo, kovano. Dl. 10,6 cm, šir. glave 4,0 cm, viš. brade 2,9 cm. NHMW, inv. št. 3924 (sl. 2: 11).

12. Ključ z rombično glavo in pravokotno brado z dvema zarezama. Železo, kovano. Dl. 9,9 cm, šir. glave 4,7 cm, viš. brade 2,5 cm. NHMW, inv. št. 3924 (sl. 2: 12).

13. Ključ z okroglo glavo in enostavno, ukrivljeno brado. Železo, kovano. Dl. 5,3 cm, šir. glave 2,6 cm, viš. brade 2,4 cm. NHMW, inv. št. 3924 (sl. 2: 13).

14. Zaklep cilindrične ključavnice obešanke, frag., z masivno okroglo ploščo in dvema trnoma. Peresni vzmeti manjkata. Železo, kovano. Dl. 8,3 cm, pr. plošče 2,0–2,1 cm. NHMW, inv. št. 3923 (sl. 2: 14).

15. Kretnica ključavnice z dvema trnoma. Železo,

kovano. Dl. 15,4 cm, šir. 1,3 cm, viš. trnov 1,3 in 1,1 cm. NHMW, inv. št. 3923 (sl. 2: 15).

16. Strgalo, frag., s preluknjanim ploščatim ročajem. Železo, kovano. Dl. 9,3 cm, ohr. dl. rezila 10,8 cm, najv. šir. rezila 2,2 cm, najv. šir. ročaja 1,7 cm. NHMW, inv. št. 3920 (sl. 2: 16).

17. Odl. dna steklenice(?) z votlim, v prerezu kapljasto oblikovanim stojnim prstanom. Prosojno, nekoliko rumenkasto obravnavano steklo, pihano. Rek. pr. dna 9,2 cm, viš. stojnega prstana 0,5 cm. NHMW, inv. št. 3926 (sl. 3: 17).

18. Pasma spona z okvirom D- oblike pravokotnega prereza. Trn manjka. Železo, kovano. Viš. 5,8 cm, najv. šir. 4,6 cm. NHMW, inv. št. 3921 (sl. 3: 18).

19. Puščična ost, frag., s suličastim listom rombičnega prereza in trnom zaobljenega prereza. Vzдолžno ukrivljena. Železo, kovano. Ohr. dl. 7,1 cm, najv. šir. 1,0 cm. NHMW, inv. št. 3918 (sl. 3: 19).

20. Puščična ost, frag., s suličastim listom rombičnega prereza in trnom zaobljenega prereza. Železo, kovano. Ohr. dl. 13,1 cm, najv. šir. 1,7 cm. NHMW, inv. št. 3918 (sl. 3: 20).

21. Puščična ost, frag., s suličastim listom rombičnega prereza in trnom zaobljenega prereza. Železo, kovano. Dl. 13,5 cm, najv. šir. 1,5 cm. NHMW, inv. št. 3918 (sl. 3: 21).

22. Puščična ost, frag., s suličastim listom rombičnega prereza in tulom, v katerem so ostanki lesenega stebela. Vzдолžno ukrivljena. Železo, kovano. Dl. 9,3 cm, najv. šir. lista 1,5 cm, pr. tula 1,3 cm. NHMW, inv. št. 3917 (sl. 3: 22).

23. Puščična ost s suličastim listom rombičnega prereza in tulom. Železo, kovano. Dl. 8,1 cm, najv. šir. lista 1,45 cm, pr. tula 1,3–1,4 cm. NHMW, inv. št. 3917 (sl. 3: 23).

24. Puščična ost z masivnim suličastim listom rombičnega prereza in tulom. Železo, kovano. Dl. 8,1 cm, najv. šir. lista 1,5 cm, pr. tula 1,5–1,7 cm. NHMW, inv. št. 3917 (sl. 3: 24).

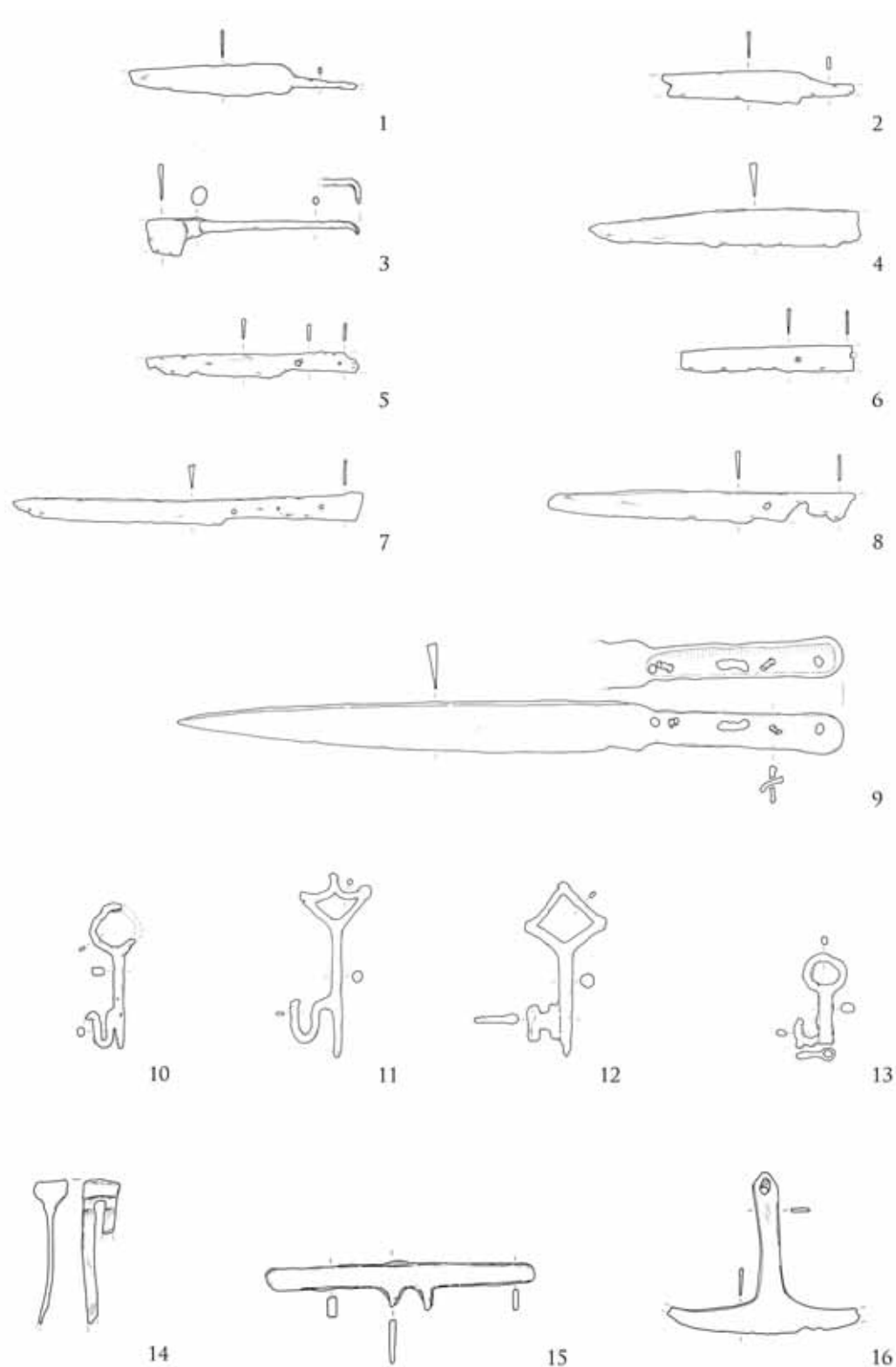
25. Dleto ali sekalo, frag., v prerezu ploščato, s tulastim nasadilom. Železo, kovano. Ohr. dl. 13,7 cm, najv. šir. 1,2 cm. NHMW, inv. št. 3916 (sl. 3: 25).

26. Šilo, frag.(?) Železo, kovano. Dl. 8,3 cm, najv. pr. 0,9 cm. NHMW, inv. št. 3915 (sl. 3: 26).

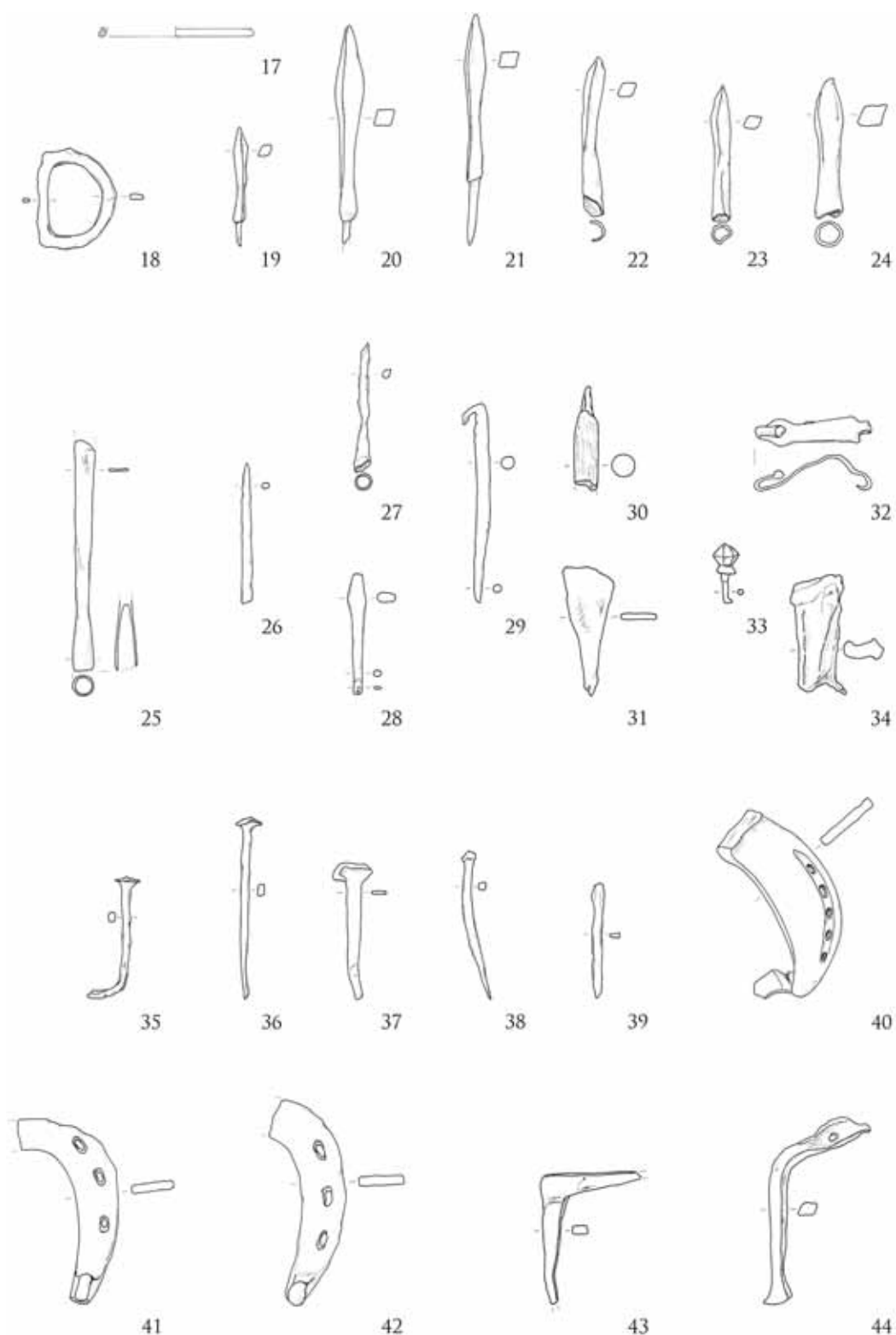
27. Puščična ost (ali šilo?), frag., s trnastim listom kvadratnega prereza in tulastim nasadilom. Železo, kovano. Ohr. dl. 7,2 cm, najv. šir. lista 0,6 cm, najv. ohr. pr. tula 0,9 cm. NHMW, inv. št. 3916 (sl. 3: 27).

28. Paličast predmet, frag. En konec deltoidno razširjen, masiven, nasprotni konec sploščen in preluknjan. Železo, kovano. Dl. 7,2 cm, najv. šir. 1,1 cm. NHMW, inv. št. 3916 (sl. 3: 28).

3 Uporabljene okrajšave: deb. – debelina, dl. – dolžina, frag. – fragmentiran, inv. št. – inventarna številka, najv. – največji, NHMW – Naturhistorisches Museum Wien (Prirodoslovni muzej na Dunaju), odl. – odlomek, ohr. – ohranjen, pr. – premer, rek. – rekonstruiran, šir. – širina, vel. – velikost, viš. – višina.

Sl. 2: Razvanje, Kosova gomila. Vse železo; merilo 1:3 (risbe: K. Predovnik, N. Grum).
 Fig.2: Razvanje, the Kos mound. All iron; scale 1:3 (drawings: K. Predovnik, N. Grum).

Sl. 3: Razvanje, Kosova gomila. 17 – steklo, 18–29 in 31–44 – železo, 30 – svinec; merilo 1:3 (risbe: K. Predovnik, N. Grum).

Fig. 3: Razvanje, the Kos mound. 17 – glass, 18–29 and 31–44 iron, 30 – lead; scale 1:3 (drawings: K. Predovnik, N. Grum).

29. Sveder(?), frag. Telo okroglega prereza s kavljasto zakrivljenim ploščatim zaključkom, nasprotni konec prelomljen nad rezilom(?). Železo, kovano. Dl. 11,8 cm, najv. šir. 1,0 cm. NHMW, inv. št. 3915 (sl. 3: 29).

30. Paličast predmet, frag., okroglega prereza in s trnastim zaključkom. Površina je vzdolžno plitvo razena. Svinec, ulito. Ohr. dl. 6,1 cm, najv. pr. 1,5 cm. NHMW, inv. št. 3925 (sl. 3: 30).

31. Trikoten kos pločevine, frag. Železo, kovano. Ohr. dl. 7,3 cm, najv. šir. 2,8 cm, deb. 0,35 cm. NHMW, inv. št. 3923 (sl. 3: 31).

32. Šarnirski okov, dekorativno oblikovan in s trnastim, nazaj zapognjenim zaključkom. Železo, kovano. Dl. 6,9 cm, najv. šir. 1,6 cm. NHMW, inv. št. 3922 (sl. 3: 32).

33. Gumbast predmet, frag., z upognjenim stebлом, heksaedrično glavo in koničnim ovratnikom. Železo, kovano. Dl. 3,5 cm, najv. šir. glave 1,4 cm. NHMW, inv. št. 3923 (sl. 3: 33).⁴

34. Držaj(?), frag., masiven, ploščatega prereza in z odebeljenim zaključkom. Nasprotni konec je bil tenko razkovan (stena posode?). Železo, kovano. Ohr. dl. 7,3 cm, najv. šir. gumba 3,3 cm, deb. držaja 1,3 cm. NHMW, inv. št. 3923 (sl. 3: 34).

35. Žebelj. Železo, kovano. Dl. 7,4 cm, najv. deb. stebila 0,6 x 0,3 cm. NHMW, inv. št. 3915 (sl. 3: 35).

36. Žebelj. Železo, kovano. Dl. 10,9 cm, najv. deb. stebila 0,65 x 0,45 cm. NHMW, inv. št. 3915 (sl. 3: 36).

37. Žebelj, frag., s pahljačasto glavico in stebлом sploščeno pravokotnega prereza. Železo, kovano. Dl. 8,1 cm, najv. deb. stebila 0,75 x 0,45 cm. NHMW, inv. št. 3915 (sl. 3: 37).

38. Žebelj s slabo izraženo kvadratno glavico. Železo, kovano. Dl. 8,9 cm, najv. deb. stebila 0,6 x 0,4 cm. NHMW, inv. št. 3915 (sl. 3: 38).

39. Žebelj s slabo izraženo glavico in stebлом sploščeno pravokotnega prereza. Železo, kovano. Dl. 6,7 cm, najv. deb. stebila 0,5 x 0,4 cm. NHMW, inv. št. 3915 (sl. 3: 39).

40. Volovska podkev, frag.(?), masivna, s petimi luknjami za žeblje v utoru in visoko navznoter zakrivljenim zaključkom. Železo, kovano. Dl. 11,2 cm, najv. šir. 3,8 cm, deb. 0,5 cm. NHMW, inv. št. 3919 (sl. 3: 40).

41. Konjska podkev, frag., s tremi luknjami za žeblje in piramidastim ozobcem. Prstni del močno izrabljen. Železo, kovano. Dl. 10,6 cm, najv. šir. 2,6 cm, deb. 0,5 cm. NHMW, inv. št. 3919 (sl. 3: 41).

42. Konjska podkev, frag., s tremi luknjami za žeblje in piramidastim, izrabljenim ozobcem. Železo, kovano. Dl. 11,5 cm, najv. šir. 2,7 cm, deb. 0,45 cm. NHMW, inv. št. 3919 (sl. 3: 42).

43. Pravokotno zapognjen predmet pravokotnega prereza in koničasto stanjšanima zaključkoma, frag. Železo, kovano. Dl. 7,7 in 5,9 cm, najv. šir. 1,3 cm, najv. deb. 0,8 cm. NHMW, inv. št. 3923 (sl. 3: 43).

44. Paličast predmet, frag., ukrivljen, z žličastim preluknjanim zaključkom. Železo, kovano. Dl. 11,9 cm, najv. deb. paličastega dela 0,7 x 0,9 cm, najv. šir. 1,7 cm. NHMW, inv. št. 3923 (sl. 3: 44).

45. Odl. ostenja posode. Črepinja zunaj temnosive, znotraj oranžnordeče barve, enako je obarvana tudi v prelomu. Glina slabo pregnetena, pomešana z zmerno količino drobnih primesi. Prostoročno oblikovanje. Površina je brisana, zunaj so vidne plitve vzporedne raze (sledi uporabe?). Vel. 13,5 x 8,4 cm, deb. 0,9 cm. NHMW, inv. št. 3927.⁵

PRIMERJALNA ANALIZA NAJDB

Z izjemo prazgodovinske lončene črepinje (kat. št. 45) vse opisane najdbe sodijo v obdobje srednjega veka. Prevladujejo uporabni predmeti iz železa, deli orodja, konjske oprave, orožja in različno okovje. En predmet je izdelan iz svinca (kat. št. 30), en pa iz stekla (kat. št. 17). Med najdbami, ki jih hrani NHMW, ne najdemo nekaterih predmetov, ki jih izrecno omenja Müllner (1878): muzej denimo hrani eno samo prazgodovinsko lončeno črepinjo, medtem ko Müllner pravi, da so bili v Kosovi gomili najdeni številni odlomki prostoročno izdelanih lončenih posod pa tudi lončene "kroglice in cevke". Prav tako v muzejski zbirki ni bronastega čepa točilne pipe. Medtem ko za slednjega lahko utemeljeno predpostavimo srednjeveško starost, pa lončenine na podlagi Müllnerjevega opisa ne moremo niti okvirno časovno opredeliti. Vsekakor je mogoče, da so bile črepinje prazgodovinske, ni pa tudi izključeno, da so bile vsaj nekatere med njimi sočasne z ohranjenimi kovinskimi predmeti.

Med najdbami iz Kosove gomile je devet nožev. Trije imajo trnasto nasadilo ročaja, pet jih ima jezičasto nasadilo, od noža kat. št. 4 pa se je ohranilo le rezilo. Oblika nasadila omogoča osnovno tipološko razvrstitev srednjeveških nožev. Trnasto nasadilo je tipološko starejše, saj so ga uporabljali že v zgodnjem srednjem veku. Nože z jezičastim nasadilom so pričeli izdelovati v začetku 14. stoletja, šele od 15. stoletja dalje pa je ta oblika nasadila prevladala (Cowgill et al., 1987, 26–32). Najdbe iz Razvanja nimajo tipoloških posebnosti, ki bi omogočale njihovo natančnejšo časovno opredelitev. Opozoriti velja le na nož kat. št. 3, ki ima izrazito zadebelitev na prehodu rezila v nasadilo. Neposrednih primerjav za ta predmet sicer ne poznamo, v splošnem pa

4 V Pahičevi objavi (Pahič, 1970, T. 2) je predmet narisano, kot da bi bil pričvrščen na držaj kat. št. 34. Pri pregledu najdb v depozitu NHMW decembra 2007 sta bila predmeta povsem ločena. Na držaju ni bilo opaziti sledov poškodbe na morebitnem stičnem mestu, zato je povezava med predmetoma močno vprašljiva.

5 Prazgodovinska, domnevno iz halštatskega obdobja.

velja, da je poudarjanje stika med rezilom in ročajem značilnost, ki jo opažamo predvsem pri nožih z jezičastim nasadilom od 15. stoletja dalje.

Nože z jezičastim nasadilom kat. št. 5, 7 in 8 lahko na podlagi primerjalnega gradiva datiramo v čas od konca 14. do 16. stoletja (Predovnik, 2003, 85, 183, sl. 74: 729; Štukl, 2002, T. 3: 61, 64; Cowgill et al., 1987, passim; Dolenz, 1992, 129–131, s primerjavami).

V Kosovi gomili so bili najdeni štirje ključki. Vsi sodijo v skupino vrtljivih ključev. Glede na velikost lahko sklepamo, da so ključki kat. št. 10–12 odklepali ključavnice na vratih ali večjih skrinjah, medtem ko je mali ključ kat. št. 13 najverjetneje odpiral manjšo ključavnico za skrinjico ali šatuljo. Možno je tudi, da je odklepal poznosrednjeveško obliko ključavnice obešanke s škatlastim ohišjem.

Tipološke značilnosti, ki omogočajo datiranje ključev, so oblika glave, način izdelave ter oblika noge in brade, vendar je večina teh elementov razmeroma dolgoživih in je zato podrobnejše časovno opredeljevanje ključev brez stratigrafskih in drugih kontekstualnih podatkov problematično. Glede oblikovanosti glave je tipološko starejša okrogla oblika, ki pa se je obdržala vse do današnjih dni in je torej nezanesljiv časovni pokazatelj. Rombična oblika glave je poznosrednjeveška, enako velja za njeno izpeljavo, trirogeljno glavo, kot jo ima razvanjski ključ kat. št. 11. V primerjavo lahko navedemo ključ, ki je bil izkopan na Otoku pri Dobravi v planumu 4 (Šribar, 1973, T. 2: 6) in je stratigrafsko datiran v 12. in 13. stoletje (Šribar, 1983, 86). Ključ ima podobno trirogeljno glavo kot ključ kat. št. 11 iz Kosove gomile, brada in v trn podaljšana noga pa bolj ustrezata razvanjskemu ključu kat. št. 12. Ključki z rombično obliko glave so razmeroma pogosta najdba v kontekstih iz 12./13. do 15. stoletja; naj opozorimo na sorodne najdbe z nekaterih slovenskih najdišč – Otok pri Dobravi (Šribar, 1983, 89), Zgornji stolp na Kranclju nad Škofjo Loko (Štukl, 2002, 56, T. 1: 4), Mali grad v Kamniku (Štular, 2007, T. 2: 5, 6, 9) in Piramida nad Mariborom (Strmčnik Gulič, 1997, sl. 6: 14).

Med tipološko starejše oblike štejejo tudi enostavne oblike brade, ki ni plosko razkovana, marveč je oblikovana iz ukrivljene železne palice (prim. Štular, 2007, 93–100). Oblika brade, kot jo ima ključ kat. št. 11, je na Otoku pri Dobravi zastopana v istem časovnem horizontu, torej 12. in 13. stoletju (Šribar, 1983, T. II). Primerjavo najdemo tudi na Malem gradu v Kamniku (Štular, 2007, T. 2: 4).

Del mehanizma vgradne kretnične ključavnice, ki jo je odpiral vrtljiv ključ, predstavlja železna kretnica z dvema trnoma (kat. št. 15). Arheološke najdbe takšnih ključavniških mehanizmov so na Angleškem znane vsaj od 13. stoletja dalje (Egan, 1998, 103–110), najstarejše najdbe v srednji Evropi pa izvirajo iz kontekstov, datiranih v 9. in 10. stoletje (Štular, 2007, 103). Na Slovenskem so bile kretnice doslej najdene na Otoku pri

Dobravi (Šribar, Stare, 1981, T. 8: 4) in dve na Malem gradu v Kamniku (Štular, 2007, T. 2: 12–13). Razvanjska najdba spada v skupino manjših kretnic dolžine okoli 12–15 cm, poznamo pa tudi 22 do 30 cm dolge kretnice velikih ključavnic za večja, masivnejša vrata. Razvanjska kretnica bi lahko pripadala tako ključavnici vrat kakor tudi večje skrinje.

V Kosovi gomili je bil najden še en predmet, ki ga povezujemo s ključavniškim mehanizmom. Gre za zaklep na pero (kat. št. 14), ki je tvoril del mehanizma cilindrične ključavnice obešanke. Ta oblika ključavnic je bila v poznem srednjem veku izredno priljubljena po vsej Evropi. Odpirali so jih drsni ključki s ploščato nogo. V nogi so bile izdelane reže, s katerimi je ključ objel peresne vzmeti, nameščene v ključavnici, jih stisnil in tako omogočil razkleniti ključavnico. Zaklep iz Razvanja je poškodovan, saj sta nosilna trna, na koncu katerih so bila privarjena vzmetna peresa, odlomljena. Glede na velikost je zaklep pripadal mehanizmu ključavnice za večjo skrinjo ali morda tudi za vrata. Cilindrične ključavnice z mehanizmi na peresno vzmet so bile v rabi vsaj od 11. stoletja do konca srednjega veka (Egan, 1998, 91–103). Dve odlični primerjavi za razvanjsko najdbo poznamo prav s slovenskega ozemlja: na Starem gradu nad Krškimi je bila najdena cela ključavnica (Predovnik, 2003, sl. 34), na Starem gradu nad Podbočjem pa je bil v ruševinski plasti iz 15. stoletja izkopan zaklep na pero (Predovnik, 2003, 42, 184, sl. 75: 744).

Eno samo najdbo iz Kosove gomile lahko pogojno uvrstimo med ostanke noše, četudi je glede na velikost in obliko predmeta možna tudi uporaba v sklopu konjske oprave. Železni okvir spona D oblike (kat. št. 18) je namreč visok skorajda 6 cm, kar pomeni, da je bila spona pričvrščena na jermen širine okoli 5 cm. D oblika je ena od značilnih poznosrednjeveških oblik spon, ki so bile razširjene tako v enostavnejši izvedbi iz železa kakor tudi pri dragocenejših pasovih, kjer so bile spone izdelane iz medenine in drugih bakrovih zlitin ali celo iz srebra in zlata. Na Otoku pri Dobravi so bile spona D oblike najdene v horizontih (oziroma planumih) 2 in 1, ki sta datirana v 14. in 15. stoletje (Šribar, 1983, 83–84, T. IV), poznamo pa tudi primerjave iz starejših stratigrafskih kontekstov, na primer z gradu Flaschberg v Avstriji, kjer je bila spona takšne oblike izkopana v plasti iz 12.–13. stoletja (Stadler, 1995, 254, T. 26: F 46).

Med 45 ohranjenimi najdbami iz Kosove gomile je sedem puščičnih osti, od katerih jih imajo tri trnasto, štiri pa tulasto nasadilo za pričvrstitev na leseno steblo puščice. Po obliki jih lahko razvrstimo v več tipov po tipološko-kronološki shemi Bernda Zimmermanna (Zimmermann, 2000).

Tri puščične osti s trnastim nasadilom (kat. št. 19–21) imajo vrbovolistnato oblikovano rezilo rombičnega prereza. Te značilnosti jih uvrščajo v tip D 2-5 (Zimmermann, 2000, 76). Tip je datiran v 13. do 15. stoletje, kar se ujema tudi s stratigrafskimi datacijami slovenskih pri-

merkov sorodnih osti (Rozman, 2008, 102–103). Tip je v Sloveniji in drugod po Evropi zelo razširjen in sodi med najpogosteje zastopane oblike pušičnih osti.

Pušični osti kat. št. 22 in 23 sodita po Zimmermannovi tipologiji v tip T 2–4, to so osti s tulastim nasadilom in suličastim rezilom, ki je v prerezu rombične oblike (Zimmermann, 2000, 49–50). Na slovenskem ozemlju tip ni pogosto zastopan, primerjalno gradivo iz srednje Evrope, Francije in severne Italije pa je datirano v čas od 12. do 16. stoletja (Rozman, 2008, 84–85).

Ost kat. št. 24 lahko uvrstimo v tip T 2–5 po Zimmermannu. Gre za osti s tulastim nasadilom in vrbovolistnim rezilom, ki je v prerezu rombične oblike (Zimmermann, 2000, 51). Takšne osti so v srednji in zahodni Evropi pa tudi na Slovenskem pogosto zastopane, datirani primerki so povečini iz kontekstov iz 13. do 15. stoletja (Rozman, 2008, 85–86).

Bržkone je tudi šilasti predmet pod kat. št. 27 poškodovana pušična ost, ki bi jo po Zimmermannu lahko uvrstili v tip T 1–3. Osti tega tipa imajo tulasto nasadilo in iglasto rezilo kvadratnega prereza (Zimmermann, 2000, 44). Datirano primerjalno gradivo iz srednje in zahodne Evrope kaže, da gre za starejšo obliko, ki je zastopana že od 10. stoletja dalje, pojavlja pa se tudi še v kontekstih iz 15. stoletja. Stratigrafsko datirane primerjave s Starega gradu nad Podbočjem in z Otoka pri Dobravi so bile najdene v kontekstih iz 13. ter iz 14.–15. stoletja (Rozman, 2008, 78–80).

Med predmeti iz Kosove gomile je nekaj ostankov orodja za obdelavo lesa in kož ali usnja. Strgalo (kat. št. 16) ima ukrivljeno rezilo in širok ročaj, nameščen v isti ravnini. Zaključek ročaja je zaobljen in preluknjan. Podobna orodja so bila na Otoku pri Dobravi opredeljena kot strojarska strgala, vendar imajo nekatera ročaj na rezilo nameščen pod kotom in ne v isti ravnini (Stare, 1983, T. I: 1–6; 2002, T. 6: 12–14, T. 7: 1–2). Najdena so bila v planumih 2, 3 in 5 (Stare, 1983, 103), kar glede na kronologijo najdišča pomeni, da najdbe izvirajo iz kontekstov 11. in začetka 12. stoletja ter iz 13. do 15. stoletja (Šribar, 1983). Otoškim strgalom zelo soroden primerek je bil izkopan tudi v Zgornjem stolpu na Kranclju nad Škofjo Loko (Štukl, 2002, T. 4: 81). Orodje podobne oblike z ročajem v ravnini rezila je bilo najdeno v Apatinu v Vojvodini (Brmbolić, 2000, 113, T. 24: 136). Tudi ta primerek ima polmesečasto rezilo, ki je nekoliko širše kot pri strgalih s slovenskih najdišč in je na koncih močno zakrivljeno nazaj. Najdba je s primerjavami iz Srbije okvirno datirana v 12.–15. stoletje. Opredeljena je kot usnjarski sekač za rezanje in oblikovanje ustrojnih kož, vendar avtor navaja tudi možnost uporabe tega orodja za strganje (Brmbolić, 2000, 110).

Obdelavi lesa je bilo bržkone namenjeno poškodovano dleto s tulastim nasadilom (kat. št. 25). Opredelitev namembnosti tega predmeta je zaradi poškodbe sicer vprašljiva, vendar ga lahko vsaj glede na obliko nasaditve primerjamo z najdbami dlet s tulastim nasadilom

iz Vojvodine. Dleto iz Arača je datirano v 13.–15. stoletje (Brmbolić, 2000, 97, T. 23: 125), dleto iz Crvenke pa v 11.–12. stoletje (Brmbolić, 2000, 97–98, T. 23: 126). Tip dleta s tulastim nasadilom M. Brmbolić na podlagi najdb iz Srbije in Bolgarije datira v 11.–15. stoletje (Brmbolić, 2000, 87).

Predmet kat. št. 29 je najverjetneje poškodovan sveder. Značilna konica s spiralno zavito ostrino sicer ni ohranjena, saj je predmet na enem koncu prelomljen. Nasprotni konec je stanjšan in sploščen ter zakovan v stran pod pravim kotom. Podoben zaključek nasadila za ročaj imajo nekateri poznosrednjeveški svedri za les, ki so bili najdeni med drugim na Pustem gradu nad Zgornjo Lipnico pri Radovljici (Narodni muzej Slovenije, inv. št. G 11028), na Kranclju nad Škofjo Loko (Štukl, 2002, T. 4: 84), na Starem gradu nad Podbočjem (Guštin et al., 1993, sl. 25: 7 s primerjavami) in na Otoku pri Dobravi (npr. Šribar, Stare 1981, T. 8: 9, 22: 7, 23: 1; Stare, 2002, T. 6: 7).

V Kosovi gomili so bile izkopane tudi tri podkve. Podkev kat. št. 40 je bržkone volovska podkev. Ima izrazit utor s petimi luknjami za žeblje. Odlomka konjskih podkev kat. št. 41 in 42 lahko uvrstimo v skupino podkev polmesečaste oblike s piramidalnimi ozobci. V obeh primerih je ohranjen le levi krak s po tremi ovalnimi luknjami za žeblje. Arheološke najdbe sorodnih podkev iz srednje in zahodne Evrope sodijo v čas od konca 13. do 15., morda še 16. stoletja (Drack, 1990, 210; Clark, 1995, 88–91, tip 4; Baxa, 1981, 443, tip III).

PRAZGODOVINSKA GOMILA ALI SREDNJEVEŠKA MOTA?

Predstavljene najdbe iz Kosove gomile v Razvanju so brez dvoma srednjeveške. Četudi jih zgolj na podlagi primerjalnega gradiva ne moremo zelo natančno časovno opredeliti, je večino predmetov mogoče postaviti v časovni okvir 13. do 15. stoletja. NHMW hrani eno samo prazgodovinsko najdbo, odlomek ostenja lončene posode.

Vse od prve objave najdišča v 19. stoletju (Müllner, 1878) velja, da je Kosova gomila prazgodovinska grobna gomila, ena od številnih, ki se razprostirajo ob vznožju Pohorja med Pivolo in Razvanjem. Poleg same oblike umetnega griča in lege na obrobju pivolskega gomilnega grobišča naj bi v prid takšni opredelitvi pričalo tudi dejstvo, da so ob izkopu gradbene jame za klet v gomili naleteli na kamenje in plast z ožganimi kostmi, kar bi utegnili biti ostanki kamnite grobne kamre (Teržan, 1990, 329–330). Od preostalih gomil na pivolsko-razvanjskem grobišču se Kosova gomila razlikuje predvsem po velikosti. Premer tamkajšnjih gomil namreč znaša od 10 do 25 metrov (Teržan, 1990, 326–337), premer Kosove gomile pa je kar dvakrat tolikšen.

Dejstvu, da so bile v domnevno prazgodovinski gomili najdene predvsem srednjeveške najdbe, raziskoval-

ci doslej niso posvečali posebne pozornosti. Le Stanko Pahič, ki je prvi objavil najdbe iz NHMW, je izrecno opozoril na dve možni interpretaciji: namreč, da je bila prazgodovinska gomila v srednjem veku drugotno uporabljena ali pa da gre za srednjeveško strukturo, v katero so prazgodovinske najdbe zašle slučajno. Dokončen odgovor bi lahko dala le ponovna izkopavanja Kosove gomile (Pahič, 1970, 204).

Pahičevemu razmisleku seveda lahko le pritrdimo. Ali je bila Kosova "gomila" prvotno res grobna gomila ali ne, je vprašanje, ki ga brez izkopavanj ne moremo razrešiti. Prav tako zanimivo pa je drugo vprašanje, ki si ga Pahič ni zastavil, namreč, kakšna je bila raba te strukture v srednjem veku.

Glede na obliko, velikost in topografske značilnosti Kosovo gomilo lahko uvrstimo med tako imenovane mote, srednjeveške utrdbe na umetno nasutem griču. Objekt leži v ravnici in je nedvomno umetna tvorba, ki ima v tlorisu obliko štirikotnika z zaobljenimi vogali. Umetni grič, ki je bil prvotno visok 10 do 12 metrov, je imel bržkone za mote značilno obliko prisekane piramide ali stožca in je bil obdan z jarkom. Domnevamo lahko, da je jarek z zunanje strani spremljal zemljen okop, vendar se o njem na površju ni ohranila nobena sled. Vse to so prepoznavne značilnosti srednjeveških utrd (gradov) tipa mota. Takšni interpretaciji najdišča ne nasprotujejo niti opažanja izkopavalcev, ki jih je zabeležil Müllner. Kamenje, ki je bilo najdeno v notranjosti gomile in so ga raziskovalci doslej interpretirali kot zidove grobne kamre, bi namreč lahko bilo kamniti temelj stavb, ki so nekoč stale na moti. Tudi žganina, črna mastna zemlja in živalske kosti bi lahko bili bodisi ostanek prazgodovinskih pokopov bodisi srednjeveški naselbinski depozit.

MOTE IN SORODNI SREDNJEVEŠKI UTRJENI OBJEKTI

Beseda "mota" (latinska oblika) izvira iz stare galo-frankovske govornice in pomeni zemljeno gomilo oziroma nasutje (Hinz, 1981, 12). V kastelologijo in arheologijo je izraz sredi 19. stoletja vpeljal francoski stari-

noslovec Arcisse de Caumont v obliki *château à motte* (Hinz, 1981, 11). Poimenovanje označuje posebno skupino zgodnjih fevdalnih utrd, za katere je značilen umetno nasut grič, na katerega je postavljena ena ali več praviloma stolpastih zgradb. Videz, pozidavo in fortifikacijske značilnosti mot nam poleg materialnih ostankov osvetljujejo tudi srednjeveške likovne upodobitve. Najbolje poznan zgodnji likovni vir je tapiserija iz Bayeuxa s konca 11. stoletja, na kateri so med drugim upodobljene mote Dinan, Bayeaux, Dol in Rennes.⁶

Jedro mote je praviloma obdano z jarkom, najpogosteje tudi z nasipom. Nekatere mote so očitno obstajale kot samostojni objekti, številne pa so bile povezane z dvoriščem (predgradjem), na katerem so bili postavljeni bivalni in gospodarski objekti. Če predgradje ni bilo utrjeno, je na površini težko zaznavno, zato njegov obstoj lahko potrdijo ali zanikajo le arheološke raziskave. Izraz mota se lahko nanaša na umetni grič s stebami, lahko pa je z njim poimenovan celoten grajski kompleks, ki poleg mote v ožjem smislu obsega tudi eno ali več utrjenih ali neutrjenih predgradij.⁷

Mote so postavljali predvsem v nižinah, na območjih z razgibanim reliefom pa so pogosto uporabili tudi naravne vzpetine, vrhove ali pomole, ki so jih z odkopavanjem ter morebitnim dodatnim nasipavanjem preoblikovali v motam podobne objekte.⁸ Poznamo tudi primere, kjer je bil prvotno na planem zemljišču pozidani stolp naknadno ob vznožju zasut in je tako šele sekundarno dobil obliko mote (Hinz, 1981, 78–82).

Mote so bile razširjene po večjem delu Evrope severno od Alp, od Francije in Britanskega otočja do Poljske in Madžarske (Felgenhauer-Schmiedt et al., 2007; Hinz, 1981, 58–66). Prve naj bi nastale v času okoli leta 1000 na območju severne Francije in zahodnega dela srednje Evrope (Hinz, 1981, 66, 121). Zanesljivih arheološko podprtih datacij mot v čas pred 11. stoletjem zaenkrat nimamo, vendar podatki iz pisnih virov nakazujejo možnost nastanka nekaterih objektov tega tipa že v drugi polovici 10. stoletja (Hinz, 1981, 65; Böhme, 1999, 68). Višek je gradnja mot v zahodni in zahodnem delu srednje Evrope dosegla v 11. in 12. sto-

6 Za kritično analizo prikazanih konstrukcijskih značilnosti, stavb, obleganj in obrambe prim. Hinz, 1981, *passim*.

7 Angleška terminologija ločuje med moto v ožjem smislu – "motte" – in moto skupaj s predgradjem – "motte-and-bailey (castle)".

8 Na nemškem govornem področju se tako v ljudskem jezikovnem izročilu kot tudi med strokovnjaki uporablja več izrazov za posamezne oblike mot in sorodnih objektov (nem. Motte, Hausberg, Turmhügel, Turmhügelburg idr.). Medtem ko H. Hinz, avtor temeljne študije o motah, terminološko ni ločeval med motami različnih vrst (Hinz, 1981, 24–31), pa si v zadnjem času številni raziskovalci prizadevajo vzpostaviti tipologijo in ustrezno nemško terminologijo mot in sorodnih objektov (prim. Kührtreiber, Reichhalter, 2007; Hofer et al., 2007). Predvsem naj bi bilo smotno ločevati med pravimi motami z umetnim nasutjem in tistimi objekti, ki so nastali na naravnih vzpetinah, nekateri celo brez umetnih nasutij (zanje avstrijski kolegi predlagajo izraz "Hausberg"). Ustrezna slovenska strokovna terminologija še ni bila vzpostavljena. V ljudski govorici se za mote in podobne strukture uporabljata poimenovanji "gomila" in "gradišče". V strokovni arheološki terminologiji sta oba pojma vsebinsko že opredeljena, prvi označuje izrecno grobno gomile, drugi pa višinske utrjene naselbine. V prvi polovici 20. stoletja je mote in sorodne srednjeveške utrdbe pri nas raziskoval W. Schmid, ki je objavljaval pretežno v nemškem jeziku in je zanje uporabljal avstrijski izraz "Hausberg" (prim. Schad'n, 1953). Beseda v slovenščino ni prevedljiva, ni pa se širše uveljavila niti v slovenjeni obliki "hausberg", ki so jo občasno uporabljali nekateri arheologi in zgodovinarji. V slovensko kastelološko izrazoslovje je dokončno vpeljal poimenovanje "mota" v latinizirani obliki I. Stopar (Stopar, 1977, 181). Problematiki mot, drugih zgodnjih oblik gradov in zemljenih utrd fevdalnega obdobja se slovenska arheologija in kastelologija doslej nista sistematično posvečali, zato tudi terminologija ostaja nedorečena (Predovnik, Grosman, 2007).

letju, proti vzhodu pa se je ta stavbni tip širil postopno in se je šele v 13. in 14. stoletju uveljavil tudi na Poljskem in Madžarskem (Gutjahr, Tiefengraber, 2003, 16, op. 68).

Mote so kot sedeži lokalne oblasti združevale rezidenčne, vojaške, gospodarske in administrativne funkcije. Njihova razširjenost je povezana s procesi kolonizacije v sklopu osvajanja novih ozemelj in uveljavljanja fevdalnega reda (Hinz, 1981, 126; Kühtreiber, Reichhalter, 2007, 237–246). To je še posebej očitno na Britanskem otočju, kjer so mote pričeli postavljati normanski osvajalci v drugi polovici 11. stoletja, ter na severovzhodu Evrope, kamor so se razširile dve stoletji kasneje, v sklopu germanske kolonizacije. Drugod pa naj bi, podobno kot to velja tudi za druge oblike gradov, razširjenost mot odražala intenzivnost notranje kolonizacije v zgodnji fevdalni dobi.

Umetni grič v ravnici, na katerem je bil pozidan stolp, ni imel le fortifikacijske funkcije v smislu boljšega pregleda nad okolico in večje obrambne sposobnosti zaradi možnosti vertikalne obrambe, marveč je imel tudi jasno družbeno-reprezentativno konotacijo. Stavba na griču je namreč vizualno evocirala vertikalno družbeno stratifikacijo in dominacijo fevdalca nad podložnimi kmeti. Mote so v zgodnjem obdobju gradili tudi pripadniki visokega plemstva, kasneje pa so bile značilne predvsem za nižje svobodno in ministerialno plemstvo. Po mnenju nekaterih raziskovalcev so mote igrale pomembno vlogo v strategijah družbene emulacije nižjega plemstva, saj so očitno posnemale impozantnejše višinske zidane gradove visokoplemiških rodbin (Böhme, 1992, 76).

RAZISKAVE MOT V SLOVENIJI

Raziskave mot in drugih srednjeveških objektov z zemljenimi utrdbenimi elementi so bile v slovenski arheologiji in kastelologiji še donedavna prava redkost (Predovnik, Grosman, 2007). Že v 19. stoletju so bili nekateri tovrstni objekti opisani v strokovni literaturi, vendar tedaj niso bili prepoznani kot srednjeveški. Tako je bila Kosova gomila v Razvanju opredeljena kot prazgodovinska grobna gomila (Müllner, 1878), Atilov grad⁹ pri Spodnjem Kocjanu (sl. 4; Krempf, 1845, 55; Müllner 1894b) in Repnikovo gradišče pri Velikem Tinju (Müllner, 1894a, Col. 216–218, Taf. XV, Fig. 1–5) pa kot kulturna objekta neznane starosti.

V začetku 20. stoletja se je s to tematiko ukvarjal arheolog W. Schmid, ki je opisal, deloma pa tudi izkopal nekaj najdišč na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, med drugim Pekre pri Mariboru (Schmid, 1915, 271; 1922, 38), Stari grad (grad Presek) pri Črešnjevcu (Schmid, 1915; Schmid, 1925) in Groblje v Žlanu v Bohinju (Smolej, 1938). Pravilno jih je prepoznal kot srednjeveške utrdbe in jih je primerjal s spodnjeavstrijskimi "hausbergi". Kot večina takratnih raziskovalcev je bil tudi Schmid mnenja, da gre za protimadžarske utrdbe iz 9. in 10. stoletja (Schmid, 1922, 40–44).

Vse do sedemdesetih let 20. stoletja novih raziskav mot in sorodnih srednjeveških utrdb ne beležimo. Z raziskovanjem gradov so se ukvarjali izključno umetnostni zgodovinarji, ki seveda niso podrobneje proučevali objektov brez ohranjene zidane arhitekture.¹⁰ Prav tako se te problematike niso lotevali arheologi.

Sl. 4: Atilov grad pri Spodnjem Kocjanu (foto: D. Grosman).

Fig. 4: Atila's castle near Spodnji Kocjan (photo: D. Grosman).

⁹ V starejši literaturi je najdišče imenovano tudi Atilov grob in Atilov Kocjan.

¹⁰ Nekaj gradov, ki jih lahko uvrstimo med mote, in takšnih, ki med drugim obsegajo tudi zemljene konstrukcije, v svojih preglednih študijah o slovenskih gradovih omenjata I. Stopar in I. Jakič (npr. Stopar, 1977, 22–24; 1990–1993, passim; Jakič, 1997, passim).

V sklopu topografskih arheoloških raziskav, ki so po-
spešeno potekale od konca šestdesetih do osemdesetih
let 20. stoletja po vsej Sloveniji, je bilo na novo eviden-
tiranih ali podrobneje dokumentiranih več srednjeveških
zemljenih utrd. Posebej velja omeniti delo S. Pahiča na
širšem mariborskem območju.¹¹ Prvo sodobno sintezo
arheoloških podatkov o srednjeveških zemljenih utrdah
na območju Slovenije je leta 1978 objavil S. Ciglencečki
(Ciglencečki, 1978). Na podlagi objavljenih podatkov in
lastnega terenskega dela je predstavil štirideset najdišč,
ki jih je poskusil tipološko razvrstiti glede na oblikovne
značilnosti, velikost in lego v prostoru, ni pa podrobneje
obravnaval njihovih funkcij, starosti in zgodovinskega
konteksta.

Njegovo delo ni ostalo brez odmeva. Tako je že na-
slednje leto Inštitut za arheologijo Slovenske akademije
znanosti in umetnosti pod vodstvom A. Pleterskega
opravil manjša izkopavanja enega od najdišč, ki jih je
bil na svoj seznam uvrstil Ciglencečki, Gradišča pri
Goleku blizu Dragatuša v Beli krajini (Pletherski, 1980;
1981). Ob robu utrjenega platoja, obdanega z jarkom in
nasipom, so bili odkriti ostanki lesene palisade s kam-
nitim temeljem in lesenih stavb s tlakovanjem iz kam-
nitega drobirja. Izkopani predmeti so iz druge polovice
15. stoletja, zato je Pletherski objekt opredelil kot pro-
tuturško utrdbo. Izkopavanje Gradišča pri Goleku je – z
izjemo manjših in slabo dokumentiranih Müllnerjevih in
Schmidovih posegov – prvo pravo arheološko izkopava-
nje kakega srednjeveškega z jarki in zemljenimi nasipi
utrjenega objekta pri nas.

Razvoj sodobnih prospekcijskih metod in še posebno
aerofotografije, ki se je v slovenski arheologiji uveljavila
v devetdesetih letih 20. stoletja, je omogočil odkritje
številnih dotlej neznanih najdišč iz različnih časovnih
obdobj, tudi srednjega veka. V ravninskem svetu in reč-
nih dolinah vzhodne Slovenije je bilo dokumentiranih
večje število objektov, obdanih z jarki in nasipi, ki so
povečini že močno izravnani in v konfiguraciji zemljišča
slabo zaznavni (Grosman, 1996, 70–73; Predovnik,
Grosman, 2007). Po obliki in velikosti jih lahko primer-
jamo z Gradiščem pri Goleku. Gre za posebno skupino
najdišč, ki so bila v poznem srednjem veku in deloma še
zgodnjem novem veku razširjena po vsej Evropi.¹² Nji-
hova skupna značilnost so dvignjen osrednji del, eden
ali več obodnih jarkov in zemljeni nasipi. Arheološke
raziskave so pokazale, da je bila pozidava, raba, status-
na in tudi časovna opredelitev posameznih objektov ze-
lo raznolika.¹³ V Sloveniji sta bili doslej arheološko
raziskani le dve takšni najdišči, Gradišče pri Goleku in

Cizelj pri Dolnji Prekopi, kjer so bile opravljene geo-
fizikalne raziskave (Predovnik, 2003, 48–50).

V letu 2006 smo na Oddelku za arheologijo Filozof-
ske fakultete Univerze v Ljubljani pričeli sistematično
proučevati srednjeveške mote in druge objekte z jarki in
zemljenimi nasipi (Predovnik, Grosman, 2007). Zgolj na
osnovi topografskih elementov je ene in druge nemo-
goče jasno ločevati, zato jih obravnavamo kar skupno.
Delo je v prvi fazi usmerjeno v vzpostavitev podatkovne
baze mot in sorodnih najdišč na območju Slovenije.
Podatke o najdiščih črpamo iz literature ter iz neob-
javljenih elaboratov za različne namene opravljenih
(aero)prospekcij in jih nato preverjamo in dopolnjujemo
na terenu. V naslednji fazi dela bomo oblikovali kla-
sifikacijo najdišč na podlagi oblikovnih in topografskih
značilnosti, na osnovi te klasifikacije pa bo mogoče
načrtovati nadaljnje sistematične raziskave izbranih
vzorčnih najdišč. Te naj bi osvetlile vprašanja o času
nastanka in obstoja mot in sorodnih objektov, njihovih
funkcijah in načinih rabe, vlogi v razvoju poselitve in
krajine pa tudi o njihovem neposrednem družbenem
kontekstu.

Doslej smo v sklopu projekta skupno evidentirali več
kot osemdeset najdišč. Nekatera smo v postopku prever-
janja že izločili, dobrih dvajset jih še čaka preverbe, vsaj
sedemintrideset pa jih z veliko mero gotovosti lahko
označimo za srednjeveške objekte z zemljenimi utrdbe-
nimi elementi (sl. 5). Kot pravi moti z umetno nasutim
gričem lahko nesporno opredelimo Atilov grad pri Spod-
njem Kocjanu (Pahič, 1962, 190, op. 24; Pahič, 1989b)
in Kosovo gomilo v Razvanju, v primeru Repnikovega
gradišča pri Velikem Tinju (Pahič, 1983a, 51, 80, 82;
1983b), Starega gradu pri Črešnjevcu (Pahič, 1950;
1964; 1983a, 82), Trniča v Žabljeku (Pahič, 1983a, 81–
82; 1983c), Goličana v Gajševcih (Pahič, 1989a) in dru-
gih podobnih najdišč pa gre za mote v širšem smislu, saj
so očitno nastale s preoblikovanjem naravnih vzpetin.

SREDNJEVEŠKA DVORA V RAZVANJU

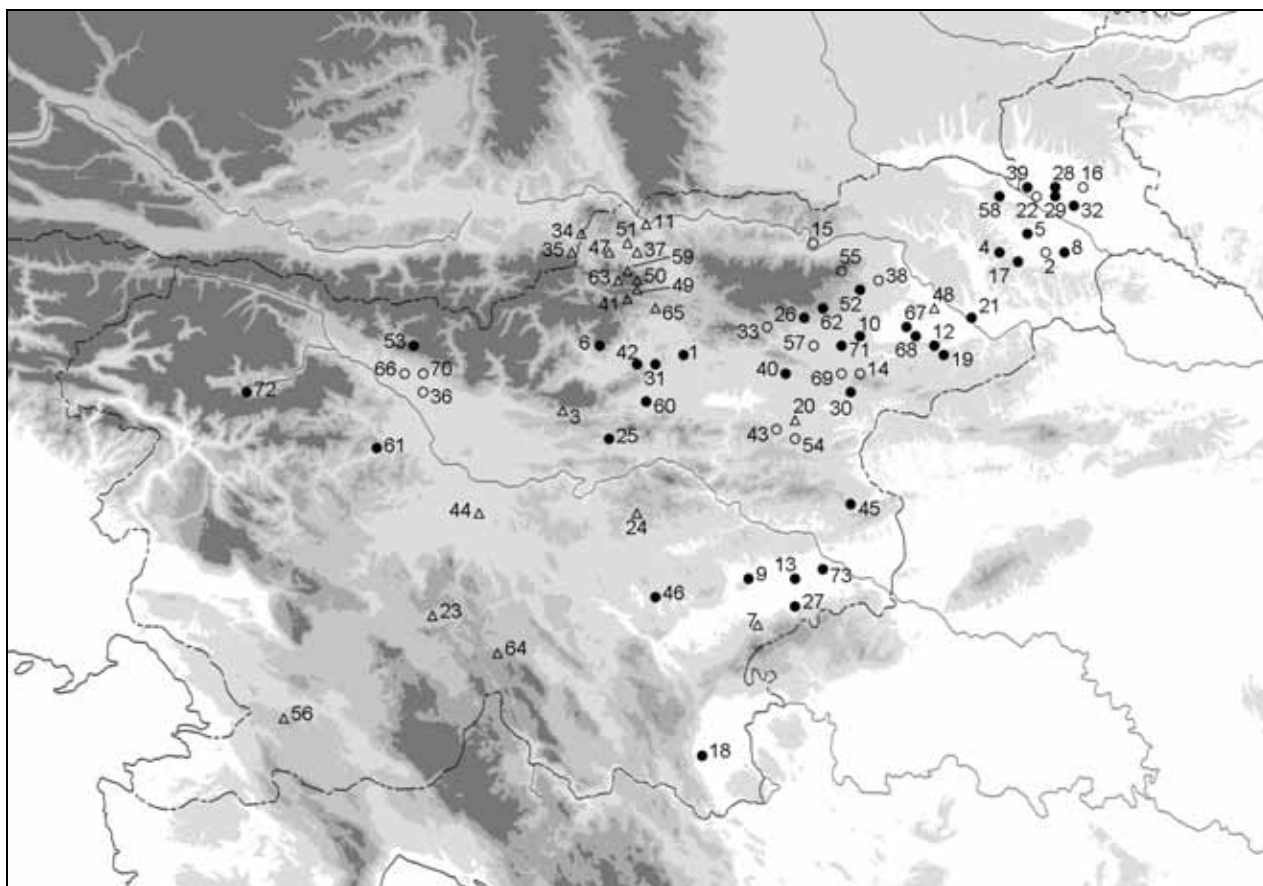
Kosovo gomilo v Razvanju smo opredelili kot sred-
njeveško utrdbo tipa mota. Poglejmo torej, kaj nam o
Razvanju v srednjem veku povedo ohranjeni pisni viri.

Ozemlje med Pohorjem in Kozjakom je bilo po
pacifikaciji Madžarov v sedemdesetih letih 10. stoletja
organizirano v posebno obmejno upravno enoto, tako
imenovano Podravsko krajino ali Krajino onkraj gozda
(*marchia Transsilvana*). Ta je bila sprva podrejena ba-
varskemu vojvodi, najverjetneje od leta 1002 dalje pa

11 Pahičeve objave mot in sorodnih objektov so navedene v Predovnik, Grosman (2007, 210, op. 11).

12 Britanski raziskovalci jih imenujejo "moated sites", torej najdišča, obdana z jarki. Pridevnika v slovenščino ne moremo enostavno prevesti, zato uporabljamo vsebinsko ustrezne opisne izraze.

13 V Veliki Britaniji so takšna najdišča datirana v čas med 13. in 18. stoletjem. Kar zadeva funkcijo in status, je med njimi najti tako nižinske dvorce in graščine kakor tudi utrjene kmetije, ograde za živino, sadovnjake in druge gospodarski rabi namenjene prostore ter celo elemente oblikovane krajine, grajskih vrtov in parkov (Clarke, 1984, 47–62).

Legenda / Legend: ● - opredelitev zanesljiva / definition reliable,
○ - opredelitev vprašljiva / definition questionable,
△ - nepreverjeno / unverified.

1 – Andraž nad Polzelo / Mravlov hrib, 2 – Babinci, 3 – Blagovica, 4 – Bolehničiči, 5 – Boreci, 6 – Brezje pri Mozirju / Štručljevo gradišče, 7 – Cerov Log, 8 – Cven / Kastelišče, 9 – Čadraže, 10 – Črešnjevce / Stari grad, 11 – Dobrova pri Dravogradu, 12 – Dolence pri Podlehniku, 13 – Dolnja Prekopa / Cizelj, 14 – Drenvenik / Podturn, 15 – Fala, 16 – Filovci, 17 – Gajševci / Goličan, 18 – Golek pri Dragatušu / Gradišče, 19 – Gorca pri Podlehniku / Gradišče, 20 – Gorica pri Slivnici / Gradišče, 21 – Gorišnica, 22 – Gradišče pri Tropovcih / Kupašnjek, 23 – Hiten / Nadliški grič, 24 – Hom pri Šentrupertu / Viher, 25 – Klančiče nad Kotredežem, 26 – Kebelj / Zajčev grad, 27 – Dobe pri Kostanjevici, 28 – Krog, 29 – Krog / Kastelišče, 30 – Lemberg / Pankracius, 31 – Letuš / Loženberg, 32 – Lipovci / Bereg, 33 – Ljubnica / Turnškov grad, 34 – Lokovica, 35 – Lom, 36 – Pivka pri Naklem / Gradišče na Štuclju, 37 – Pameče, 38 – Pekre, 39 – Petanjci / Kastelišče, 40 – Pletovarje / Frajštajn, 41 – Podgorje / Preseka, 42 – Podgorje pri Letušu / Trebinjšček, 43 – Podgrad, 44 – Podmolnik / Marenček, 45 – Podsreda / Turnič, 46 – Prečna, 47 – Preški vrh, 48 – Ptuj / sv. Rok, 49 – Raduše / Gradišče v Farovškem lesu, 50 – Raduše / Kogel, 51 – Ravne na Koroškem / Stražišče, 52 – Razvanje / Kosova gomila, 53 – Senično / Gradišče, 54 – Slivnica pri Celju / Turno, 55 – Slivniško Pohorje / Plahutnik, 56 – Slope / sv. Križ, 57 – Spodnje Grušovje / Dvurše, 58 – Spodnji Kocjan / Atilov grad, 59 – Stari trg pri Slovenj Gradcu / Šance, 60 – Sv. Lovrenc pri Preboldu / Burkeljčev hrib, 61 – Škofja Loka / Krancelj, 62 – Veliko Tinje / Repnikovo gradišče, 63 – Vrhe, 64 – Zamostec / Stari grad, 65 – Zavodnje, 66 – Zgornje Duplje / Arhovo gradišče, 67 – Zgornje Pleterje / Atilov grob, 68 – Zgornje Pleterje / Pri križu, 69 – Zgornji Gabrnik, 70 – Žablje / Čevce, 71 – Žabljek / Trnič, 72 – Žlan / Groblje, 73 – Župeča vas.

Sl. 5: Mote in sorodni srednjeveški objekti z jarki in nasipi v Sloveniji (po Predovnik, Grosman, 2007, sl. 3).

Fig. 5: Mottes and moated sites in Slovenia (after Predovnik, Grosman, 2007, Fig. 3).

koroškemu vojvodi (Štih, Simoniti, 1996, 68–69). V tem času je stekla ponovna kolonizacija obmejnih območij. Vlada je podeljeval velike posestne komplekse svetnim in cerkvenim fevdalcem, ki so nato poskrbeli za izkrcenje gozdov in urbanizacijo zemljišč. Tako je leta 985 kralj Oton III. podravskemu mejnemu grofu Rahvinu podelil 15 kraljevskih kmetij¹⁴ v vasi Razvanje (*villa Razuuai*), če pa bi morda obseg kraljeve posesti na območju Razvanja ne bil dovoljšen, naj bi se grofu razlika dodelila od kraljevih posesti v drugih vaseh na Dravskem polju (Mlinarič, 1976, 11; Koropec, 1986, 26).

Razvanje je ostalo v posesti podravskega mejnega grofov tudi v 11. stoletju, ko so to funkcijo nasledili pripadniki rodbine Spanheim. Ponovno se vas namreč omenja v času okoli leta 1100, ko so Spanheimski ustanovili in s svojimi posestmi obdarovali benediktinski samostan pri Št. Pavlu v Laboški dolini na Koroškem. Tako se je grof Bernard Spanheimski (Mariborski) z darovnico, ki je nastala v času med letoma 1096 in 1105, zavezal, da bo ob smrti šentpavelskemu samostanu med drugim podaril svojo posest Razvanje. Darovana posest je obsegala živinorejsko pristavo (dvor) in polovico vasi na levem bregu tamkajšnjega potoka¹⁵ (Mlinarič, 1986, 33). Tudi Bernardov brat Engelbert II. Spanheimski je obdaroval šentpavelske benediktince s posestmi v Razvanju: v času med letom 1106 in 1124 je namreč samostanu daroval še drugo polovico vasi z dvorom in cerkvijo (Mlinarič, 1976, 11). Šentpavelski samostan je nekdanjo Engelbertovo posest podelil v fevd, glede Bernardove zapuščine pa ni jasno, ali jo je sploh kdaj zares prevzel (Koropec, 1970, 76).

Po mnenju zgodovinarja Jožeta Koropca naj bi bil živinorejski dvor na levem bregu Razvanjskega potoka, ki ga omenja Bernardova darovnica, prednik kasnejšega dvorca in gospodstva Betnava (Koropec, 1972, 15), medtem ko naj bi bil dvor, omenjen v Engelbertovi darovnici, predhodnik Pohorskega dvorca (Koropec, 1970, 76).

V dokumentih iz 13. in 14. stoletja nastopa več oseb, ki so se imenoval po Razvanju, in zanje lahko upravičeno domnevamo, da so prebivale na razvanjskem dvoru. Pred letom 1227 je bil Friderik Razvanjski (*Razvei*) oskrbnik posesti, ki jih je v Razvanju imel štajerski vojvoda (Koropec, 1986, 26–27).¹⁶ Leta 1283 se nato omenja Lipman Razvanjski (*de Razwei*), leta 1297

Vulfing (*Wulfing de Razway*), leta 1311 Hadmar (*de Razway*) in leta 1354 Henrik Razvanjski (Koropec, 1986, 27). V prvi polovici 14. stoletja je prvič izrecno omenjena posest Pohorskodvorskih oziroma Hompoških v Razvanju, ki je ostala sestavni del hompoške gosposčine tudi v naslednjih stoletjih (Koropec, 1986, 27; 1970, 77–78).

Razvanjski dvor je leta 1416 njegova takratna lastnica Katarina Fuchsberger prodala gospodom Ptujskim, ki so ga nato priključili hompoškemu gospodstvu (Koropec, 1986, 27). S tem je dvor prejkone izgubil rezidenčno funkcijo. Dvor v Razvanju (*Rasweinhoff*) se ponovno omenja v 16. stoletju, ko je bil v lasti žičke kartuzije, seveda pa ni nujno, da je bil žički dvor neposredni naslednik srednjeveškega (Mlinarič, 1976, 12).

Če drži Koropčeva teza, da je drugi od obeh omenjenih dvorov v Razvanju bil predhodnik Pohorskega dvorca, tedaj lahko domnevamo, da so gospodje, ki so se še v 14. stoletju imenovali Razvanjski, prebivali na prvomenjenem dvoru na levem bregu potoka, torej na nekdanji živinorejski pristavi. Ob tem pa velja podvomiti v veljavnost Koropčevega mnenja, da gre slednjo povezovati z Betnavo. Betnava se je namreč pod imenom Wintenaw v listinah prvič pojavila leta 1319 (Mlinarič, 1976, 13), torej v času, ko sta se zgoraj omenjena Hadmar in Henrik še vedno imenovala po Razvanju in sta domnevno prebivala na razvanjskem dvoru. Tudi ob prodaji Ptujskim leta 1416 je govora o dvoru v Razvanju in ne o Betnavi. Poleg tega iz najstarejšega ohranjenega popisa betnavske gosposčine iz leta 1542 izhaja, da Betnava tedaj – pa tudi kasneje ne – ni imela posesti v Razvanju (Mlinarič, 1976, 14–16).¹⁷ Enačenje Betnave z razvanjskim dvorom je zatorej po našem mnenju zelo vprašljivo. Bolj verjetno se zdi, da je živinorejski dvor konec 11. stoletja stal v sami vasi oziroma na njenem obrobju.

SKLEP

Kot smo pokazali, je v Razvanju v srednjem veku obstajala utrdba na umetno nasutem griču, katere ostanki so še danes vidni kot tako imenovana Kosova gomila. Ta utrjeni objekt je bil brez vsakega dvoma v lasti fevdalca, pa najsi je imel rezidenčno ali tudi le gospodarsko funkcijo. Zagotovo lahko v Kosovi gomili pre-

14 Kraljevska kmetija je merska enota, ki naj bi ustrezala nekako 50 hektarom. Skupno je šlo torej za okoli 7,5 kvadratnih kilometrov veliko posest (Koropec, 1986, 26).

15 "...in Marchia trans fluvium Drawam hoc sui iuris predium Razwei id est stabularium curtim ex hac parte torrentis cum reliquia medietate oppidi adjacentis..." Navedeno po Mlinarič (1976, op. 19).

16 Podravska krajina je po smrti Bernarda Spanheimskega prešla v roke grofov Traungavskih, ki so jo priključili štajerski mejni grofiji, od leta 1180 vojvodini (Štih, Simoniti, 1996, 84). Po mnenju J. Koropca je vojvodska posest v Razvanju obsegala nekdanji Bernardov delež (Koropec, 1970, 76). Razvanjske posesti so štajerski vojvode bodisi nasledili po podravskega krajišnikov kot deželnoknežjo imetje – v primeru, da Bernardova darovnica samostanu ni bila realizirana – bodisi so se je polastili kot odvetniki šentpavelskega samostana.

17 Betnavski podložnik Tomaž iz Spodnjega Razvanja se sicer v virih omenja leta 1539 (Koropec, 1986, 28). Sredi 16. stoletja so bili razvanjski kmetje podložni več gosposčinam, vendar ne betnavski: 19 družin je spadalo pod Pohorski dvor, 15 pod komendo iz Melja pri Mariboru, 2 pod Štatenberg, 2 pusti kmetiji pa je v Razvanju posedoval limbuški župnik (Koropec, 1970, 78).

poznamo enega od obeh razvanjskih dvorov. Gomila danes stoji na levem bregu Razvanjskega potoka; če je potok tudi pred devetimi stoletji tekkel po isti strugi, tedaj je razvanjska mota ostanek nekdanjega živinorejskega dvora, ki ga je Koropec napačno umeščal v Betnavo.

Arheološke najdbe iz Kosove gomile na podlagi primerjalnega gradiva okvirno datiramo v 13.–15. stoletje, v čas, ko razvanjski dvor omenjajo pisni viri bodisi neposredno bodisi posredno, preko njegovih prebivalcev. Dvor je – skupaj z drugim, ki je stal na desnem bregu potoka (domnevno Pohorski dvor) – zagotovo obstajal okoli leta 1100, domnevamo pa lahko, da je nastal že več desetletij ali celo stoletje prej. Njegov nastanek je namreč neločljivo povezan s kolonizacijo in urbarizacijo posesti v okolici Razvanja, ki so jo podravske krajišniki leta 985 prejeli od vladarja.

Kakšna je bila prvotna podoba razvanjskega dvora, ali je že ob samem nastanku imel obliko mote in ali je ob moti obstajalo predgradje z gospodarskimi objekti in dvoriščem, so vprašanja, ki bi jih lahko osvetlila le arheološka izkopavanja. V primeru, da je bila mota v Razvanju postavljena že v letih med letom 985 in 1105, bi šlo za enega zgodnejših objektov tega tipa v evropskem merilu.

Naj sklenemo z ugotovitvijo, da so v srednjem veku tudi na ozemlju današnje Slovenije nesporno obstajale prave mote pa tudi druge sorodne utrdbe z zemljenimi fortifikacijami. Poleg Kosove gomile v Razvanju je bilo doslej evidentiranih vsaj sedemintrideset takšnih objektov. Njihov nastanek lahko razumemo v luči kolonizacijskih procesov v dobi uveljavljanja fevdalne oblasti na jugovzhodnem obrobju srednjeveške nemške države.

KOS' BARROW IN RAZVANJE AND THE QUESTION OF THE EXISTENCE OF MOTTES IN SLOVENIA

Katarina PREDOVNIK

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Archaeology, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
e-mail: katja.predovnik@ff.uni-lj.si

SUMMARY

On the left bank of the Razvanje stream in the settlement of Razvanje near Maribor an artificial mound, named Kos' Barrow, is located at the foothills of the Pohorje. It is approximately 5 metres high, with a diameter of approx. 55 metres. It has fruit trees planted on it, as well as a levelled top, and is encircled by a 6–8 metres wide, now filled up, moat. Primarily, the mound was much higher than today, as it was supposedly 10–12 metres high even in the middle of the 19th century, with a circumference of 200 metres. Even before 1878 it was damaged due to the construction of an outbuilding. During excavations stones, burnt soil containing charcoal and ashes and several ceramic, metal and glass objects were found. According to established belief, this was a prehistoric burial mound with a stone burial chamber, characteristic of the Razvanje-Pivola burial mound cemetery.

Forty-five artefacts from Kos' Barrow are now kept in the Natural History Museum Vienna. Among them is only one pottery sherd, which is at the same time also the only prehistoric find. All other finds, which are in this article chronologically presented and evaluated according to comparable material from other sites, are medieval and can be roughly dated to the 13th to 15th centuries.

The shape and size of the mound, taking into account the chronological determination of small finds, allow for a different interpretation of Kos' Barrow. Namely, it can be quite certainly defined as a medieval motte, a feudal stronghold on an artificial mound. The earliest mottes are known from around 1000 AD in northern France and the western part of Central Europe, and spread from there towards the north to the British Isles and southern Scandinavia, as well as towards the south to the Alps and to the east to Poland and Hungary. The building of mottes reached its peak in the 11th and 12th centuries, and only in the 13th and 14th centuries in the most eastern lands.

Recent archaeological research has confirmed that mottes and moated sites existed also on the territory of present-day Slovenia. Until now, at least thirty-seven such sites have been more or less conclusively established. Their occurrence can be understood in light of colonisation processes in the period of the assertion of feudal authority at the south-eastern edge of the medieval German state. This holds true also for Kos' Barrow, which can be seen as one of the two manors of the Margraves of Drau in Razvanje. Both are mentioned in deeds of donations to the St. Paul im Lavanttal Benedictine monastery already around 1000. Kos' Barrow is most likely the remainder of the northern manor, the so-called stockbreeding farm.

Key words: Razvanje, Kosova gomila, mottes, medieval moated sites, medieval artefacts

VIRI IN LITERATURA

- Baxa, P. (1981):** Podkúvanie na Slovensku v 11.–13. storočí. Slovenská archeológia, XXIX, 1981, 2. Nitra, 425–443.
- Böhme, H. W. (1992):** Burgen der Salierzeit in Hessen, in Rheinland-Pfalz und im Saarland. V: Böhme, H. W. (ed.): Burgen der Salierzeit, Teil 2: In den südlichen Landschaften des Reiches. Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 7–80.
- Böhme, H. W. (1999):** Burgen vom 10. bis Mitte des 12. Jahrhunderts. V: Burgen in Mitteleuropa, ein Handbuch, 1: Bauformen und Entwicklung. Stuttgart, Theiss, Deutsche Burgenvereinigung e.V., 54–77.
- Brmbolić, M. (2002):** Srednjovekovna oruđa od gvožđa u Vojvodini (IX–XVI vek). Pančevo, Zavod za zaštitu spomenika kulture.
- Ciglonečki, S. (1978):** K problemu časovne in kulturne opredelitve nekaterih utrjenih prostorov v Sloveniji. Arheološki vestnik, 29. Ljubljana, 482–494.
- Clark, J. (1995):** Horseshoes. V: Clark, J. (ed.): The Medieval Horse and its Equipment c. 1150-c. 1450. Medieval Finds from Excavations in London 5. London, HMSO, 75–123.
- Clarke, H. (1984):** The Archaeology of Medieval England. London, British Museum Publications.
- Cowgill, J., De Neergaard, M., Griffiths, N. (1987):** Knives and Scabbards. Medieval Finds from Excavations in London 1. London, HMSO.
- Dolenz, H. T. (1992):** Studien zu den Eisenmessern vom Magdalensberg in Kärnten, Eine Zusammenfassung. Carinthia I, 182. Klagenfurt, 93–134.
- Drack, W. (1990):** Hufeisen - entdeckt in, auf und über der römischen Straße in Oberwinterthur (Vitodurum), Ein Beitrag zur Geschichte des Hufeisens. Bayerische Vorgeschichtsblätter, 55. München, 191–239.
- Egan, G. (1998):** The Medieval Household: Daily Living c. 1150-c. 1450. Medieval Finds from Excavations in London 6. London, The Stationery Office.
- Felgenhauer-Schmiedt, S., Csendes, P., Eibner, A. (eds.) (2007):** Motte – Turmhügelburg – Hausberg. Zum Forschungsstand eine mittelalterlichen Burgentypus. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 23. Wien, Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie, 225–248.
- Grosman, D. (1996):** Antično Posavje: uporaba nedeaktivnih arheoloških metod (= Roman Posavje: the use of non-destructive archaeological methods). V: Guštin, M., Novakovič, P., Grosman, D., Mušič, B., Lubšina-Tušek, M.: Rimsko podeželje (= Roman Countryside). Razprave Filozofske fakultete. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 43–82.
- Guštin, M., Cunja, R., Predovnik, K. K. (1993):** Podbočje, Stari grad. Posavski muzej Brežice, knjiga 9. Brežice – Ljubljana – Krško, Posavski muzej – Znanstveni inštitut Filozofske fakultete – Skupščina občine Krško.
- Gutjahr, C., Tiefengraber, G. (2003):** Die mittelalterliche Motte Alt-Holleneegg, eine abgekommene Burganlage bei Deutschlandsberg, Steiermark. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich, Beiheft 4. Wien, Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie.
- Hinz, H. (1981):** Motte und Donjon. Zur Frühgeschichte der mittelalterlichen Adelsburg. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Beiheft 1. Köln, Rheinland-Verlag GmbH.
- Hofer, N., Krenn, M., Blesl, C. (2007):** Hausberge und verwandte Wehranlagen. Zum aktuellen Forschungsstand in Niederösterreich. V: Felgenhauer-Schmiedt, S., Csendes, P., Eibner, A. (eds.): Motte – Turmhügelburg – Hausberg. Zum Forschungsstand eine mittelalterlichen Burgentypus. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 23. Wien, Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie, 249–261.
- Jakič, I. (1997):** Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine. Ljubljana, DZS.
- Koropec, J. (1970):** Srednjeveški Pohorski dvor. Kronika, XVIII, 1970, 2. Ljubljana, 76–79.
- Koropec, J. (1972):** Zemljiške gosposčine med Dravogradom in Mariborom do konca 16. stoletja. Maribor, Obzorja.
- Koropec, J. (1986):** Iz zgodovine Razvanja do leta 1700. Časopis za zgodovino in narodopisje, 57, n.v. 22, 1. Maribor, 24–31.
- Krempl, A. (1845):** Dogodivšine štajerske zemle. Graded, F. Ferstl.
- Kühtreiber, T., Reichhalter, G. (2007):** Hausberge, Motten und Burgställe. Terminologische und siedlungsarchäologische Überlegungen zum Burgenbau im Melk-Erlaufgebiet. V: Felgenhauer-Schmiedt, S., Csendes, P., Eibner, A. (eds.): Motte – Turmhügelburg – Hausberg. Zum Forschungsstand eine mittelalterlichen Burgentypus. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 23. Wien, Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie, 225–248.
- Mlinarič, J. (1976):** Graščina Betnava pri Mariboru. Kronika, 24, 1976, 1. Ljubljana, 11–20.
- Mlinarič, J. (1986):** Preteklost območja severno od Razvanja do Drave in od Limbuša na zahodu do Pobrežja na vzhodu v obdobju do leta 1600. Časopis za zgodovino in narodopisje, 57, n.v. 22, 1. Maribor, 32–40.
- Müllner, A. (1878),** Archäologische Excursion durch Südsteiermark und Krain I. Die Tumuli nächst Rothwein bei Marburg. Mitteilungen der k.k. Zentralkommission, N.F. 4. Wien, LXXXIII.
- Müllner, A. (1894a):** Eine heidnische Opferstätte am Bacher in Steiermark. Argo, III, 1894, 11. Ljubljana.
- Müllner, A. (1894b):** Das Gradišče "Attilov Kocian" bei Kapellen. Argo, III, 1894, 11. Ljubljana, Col. 218–219, Taf. XVI: 1–3.
- Pahič, S. (1950):** Gradišče Presek pri Črešnjevcu. Arheološki vestnik, 1. Ljubljana, 170–176.

- Pahič, S. (1962):** Arheološki spomeniki v Slovenskih gorica. Ptujski zbornik, 2. Ptuj, 187–201.
- Pahič, S. (1964):** Črešnjevci, Slovenska Bistrica. Arheološki pregled, 6. Beograd, 93–94.
- Pahič, S. (1970):** Maribor v rimski dobi. Časopis za zgodovino in narodopisje, XLI, n.v. 6, 2. Maribor, 159–243.
- Pahič, S. (1983a):** Bistriški svet v davnini. V: Zbornik občine Slovenska Bistrica I. Slovenska Bistrica, Skupščina občine, 39–90.
- Pahič, S. (1983b):** Rep. Varstvo spomenikov, 25. Ljubljana, 256–258.
- Pahič, S. (1983c):** Žabljek. Varstvo spomenikov, 25. Ljubljana, 274–275.
- Pahič, S. (1989a):** Gajševci. Varstvo spomenikov, 31. Ljubljana, 254–255.
- Pahič, S. (1989b):** Zgornji Kocjan. Varstvo spomenikov, 31. Ljubljana, 260–261.
- Pleterski, A. (1980):** Gradišče pri Goleku – protiturška utrdba s konca 15. stoletja. Zgodovinski časopis, 34, 1980, 3. Ljubljana, 285–297.
- Pleterski, A. (1981):** Golek pri Dragatušu. Varstvo spomenikov, 23. Ljubljana, 281.
- Predovnik, K. (2003):** Arheološke raziskave najdišč mlajših obdobj v Kostanjevici in okolici. V: Smrekar, A. (ed.): Vekov tek: Kostanjevica na Krki 1252–2002. Zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta. Kostanjevica na Krki, Krajevna skupnost, 41–53.
- Predovnik, K., Grosman, D. (2007):** Turmhügelburgen im Gebiet des heutigen Sloweniens – eine Forschungslücke. V: Felgenhauer-Schmiedt, S., Csentes, P., Eibner, A. (eds.): Motte – Turmhügelburg – Hausberg. Zum Forschungsstand eine mittelalterlichen Burgentypus. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 23. Wien, Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie, 209–224.
- Rozman, L. (2008):** Srednjeveško hladno strelno orožje – arheološke najdbe puščic, lokov in samostrellov. Diplomsko delo (tipkopis). Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Schad'n, H. P. (1953):** Die Hausberge und Verwandten Wehranlagen in Niederösterreich: ein Beitrag zur Geschichte des mittelalterlichen Befestigungswesens und seiner Entwicklung vom Ringwall bis zur Mauerburg und Stadumwehrung. Prähistorische Forschungen / Archäologische Gesellschaft 3. Wien, F. Berger.
- Schmid, W. (1915):** Die Ringwälle des Bacherngebietes. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission, II, 1915, 3. Wien, 229–305.
- Schmid, W. (1922):** Beiträge zur Geschichte der frühmittelalterlichen Besiedelung der Steiermark. Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark, 18. Graz, 27–45.
- Schmid, W. (1925):** Südsteiermark im Altertum. V: Hausmann, F. (ed.): Südsteiermark: ein Gedenkbuch. Graz, U. Mosers, 1–27.
- Smolej, S. (1938):** Nova zgodovinska odkritja v Bohinju. Prof. dr. Schmid je z letošnjim odkopavanjem izredno zadovoljen. Jutro, 9. X. 1938. Ljubljana, 5.
- Stadler, H. (1995):** Ausgrabungen auf der Burgruine Flaschberg bei Oberdrauburg in Kärnten. V: Karpf, K. et al.: Flaschberg, Archäologie und Geschichte einer mittelalterlichen Burganlage bei Oberdrauburg in Kärnten. Nearchos 3. Innsbruck, Universitätsbuchhandlung – Golf Verlag, 137–331.
- Stare, V. (1983):** Werkzeuge zum Gerben und Bearbeiten von Häuten aus Otok bei Dobrava - Gutenwerth in Südslovenien vom 10. bis zum 11. Jahrhundert. Balcanoslavica, 10. Beograd, 93–105.
- Stare, V. (2002):** Kovinski predmeti z jugovzhodnega dela naselja na Otoku pri Dobravi (Gutenwerth). Argo, 45, 2002, 1. Ljubljana, 18–43.
- Stopar, I. (1977):** Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem. Ljubljana, Slovenska matica.
- Stopar, I. (1990–1993):** Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. 5 knjig. Ljubljana, Partizanska knjiga – Viharnik – Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Strmčnik Gulič, M. (1997):** Maribor: doprinos materialnih virov k historični interpretaciji = Maribor: Beitrag materieller Quellen zur historischen Interpretation. V: Guštin, M., Predovnik, K. (eds.): Drobci nekega vsakdana = Bruchstücke eines Alltags. Archaeologia historica Slovenica, 2. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, 77–88.
- Šribar, V. (1973):** Obrtna dejavnost na Otoku pri Dobravi – freisinškem trgu Gutenwerth. Loški razgledi, 19. Škofja Loka, 58–74.
- Šribar, V. (1983):** Chronologie der Eisenfunde des 10.–15. Jh. aus Otok bei Dobrava – Gutenwerth. Balcanoslavica, 10. Beograd, 79–92.
- Šribar, V., Stare, V. (1981):** Arheološko odkrivanje Otoka pri Dobravi – freisinškega trga Gutenwerth. Katalog kovinskega gradiva z izkopnega polja 2 iz leta 1974–1976. Ljubljana, Narodni muzej – Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Štih, P., Simoniti, V. (1996):** Slovenska zgodovina do razsvetljenstva. Ljubljana – Celovec, Korotan – Mohorjeva družba.
- Štukl, J. (2002):** Arheološke raziskave srednjeveške Škofje Loke. Diplomsko delo (tipkopis). Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Štular, B. (2007):** Ovrednotenje arheoloških podatkov z Malega gradu v Kamniku. Doktorska disertacija (tipkopis). Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Teržan, B. (1990):** Starejša železna doba na slovenskem Štajerskem. Katalogi in monografije, 25. Ljubljana, Narodni muzej.
- Zimmermann, B. (2000):** Mittelalterliche Geschosspitzen, Kulturhistorische, archäologische und archäometallurgische Untersuchungen. Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters, 26. Basel, Schweizerischer Burgenverein.